Тимофій Гаврилів

«На брамах Європи»: Львів та ідея Європи в Йозефа Рота

У романі «Готель “Савой”» Йозеф Рот вдається до метафори будинку, що в XX ст. набуде поширення в різних літературах. Вертаючись додому, протагоніст твору зупиняється в готелі, щоб перепочити і завдяки родинним зв’язкам поповнити порожній гаманець, адже подорож передбачає проміжні зупинки й фінансові ресурси.

Готель «Савой» лежить між Сходом і Заходом, на брамах Європи. Європейськішим за інші готелі Сходу його робить протічна вода, мило, туалет, обслуга, електричне освітлення. Це незвичайний готель, про що свідчить *спотворена перспектива* і *наративна топографія*.

Спотворена перспектива. Готель налічує 864 номери. *По-перше,* якщо навіть іти вслід за структуруванням європейського готелю, це мав би бути дев’ятиповерховий готель із 64 номерами на кожному поверсі. Ще й сьогодні, майже через сторіччя після появи роману Й. Рота і стрімкого розвитку готельного бізнесу в другій половині XX ст., подібних готелів знайдеться не так уже багато. *По-друге,* цей велетенський готель розташований у невеличкому, провінційному місті, якому – не насамкінець через готель – надано статус *транзитного топосу.* Схожим чином бачиться місто Львів сучасній українській літературі, в якій роль готелю виконує вокзал зі ще очевиднішою транзитною ідентичністю: «На відміну від інших вокзалів, Львівський залізничний не сприймаєш як кінцеву зупинку, радше як просто зупинку,

вимушену паузу в мандрівці через дощ, туман і Карпати»[1]. Перед тим Сергій Жадан пише про «печальний переправний пункт, у глибинах якого ховаються від сонця діти, міліція та проститутки»[2]. «Транзитному» враженню сприяє будова вокзалу. Інший мандрівник-нельвів'янин, у якого Львів так само належить до індивідуальної подорожньої мапи, пише про «базарвокзальність» міського центру, а привокзальні кіоски називає «перевалочними пунктами між брамами пекла і раю»[3], задіюючи ту саму, що й у Рота, метафору брами.

Зрозуміло, що місто, в якому Й. Рот розташовує готель «Савой», не мусить бути Львовом. Біограф письменника Гельмут Нюрнберґер ототожнює місце, в якому відбувається дія роману, з містом Лодзь лише на тій підставі, що письменник бував у цьому місті[4]. Такий погляд не підкріплений текстовими чинниками і не враховує статус Рота-репортера. Якщо опиратися на сам готель і його назву, це міг би бути й «Савой» у Празі, що існував від 1911 р. і був улюбленим місцем зустрічей, тим більше, що політтям 1923 р. Рот здійснив першу поїздку до Праги – напередодні написання роману.

Оповідні техніки, використані письменником, уподібнюють образ міста до містечка Лопатин з новели «Погруддя цісаря», що лежить на околиці Східної Галичини, на кордоні з Російською імперією. Реальним прототипом Лопатин були Броди, номінальним прототипом – населений пункт Лопатин[5]. Не суттєво, який саме географічний топос став прототипом міста в романі «Готель "Савой"». Важливо те, що розташований він у Східній Галичині.

---

[1] Жадан С. Ангели Сихова // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 411.

[2] *Там само*.

[3] Бондар А. Не мій Львів // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 381.

[4] Nürnberger H. Joseph Roth. 10. Aufl. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2002. – S. 63.

[5] Гаврилів Т. «Вже більше не було Австро-Угорської монархії». Оповіджені долі і поетичні порахунки Йозефа Рота // *Подорож до Європи. Галичина, Буковина і Відень на центральноєвропейській культурній шахівниці* / Упоряд. О. Гаврилів, Т. Гаврилів. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2005. – С. 31–32.

Йдеться про збірний топос – узагальнену одиницю, що ввібрала риси різних населених пунктів, зокрема Бродів і Львова, які Й. Рот добре знав – у Бродах народився і виріс, у Львові відвідував свого дядька, якого виведе в згаданому романі в подобі американського мільйонера, і бував кореспондентом німецькомовних щоденників. Це місто настільки абстрактне, а фарби, якими воно зашкіцоване, такі невиразні, що складається враження, начебто, крім готелю й двох-трьох важкоуявних вулиць, у ньому нічого немає. В художній і особливо в репортерській творчості Й. Рота досить непрямих підтверджень тези про східногалицьке підґрунтя міста в романі «Готель "Савой"». У «галицьких» репортажах письменник розташовує Львів на брамах Європи, називаючи його «містом розмитих кордонів»[6].

Наративна топографія. Цей аспект має три взаємопов'язані складники. *По-перше,* поряд зі згаданою разючою фізичною диспропорцією в рамках фікційного географічного простору, маємо таку саму *невідповідність на рівні нарації:* порівняно з містом, в якому розташований готель, про нього самого сказано так багато, що складається враження, наче вся інша урбанна субстанція – не більше ніж прибудова до готелю «Савой». *По-друге,* відбувається *наративне зміщення:* спочатку розповідається про готель і щойно потім про місто, наче подорожній прибуває спочатку не в місто чи бодай на вокзал, а навпростець у готель. Ймовірно, що саме такий образ готелю «Савой» навіяли Й. Ротові вокзальні почекальні, які письменник знав із власного досвіду і які в його часи були місцем скупчення біженців та інших підневільних мандрівників – насамперед поверненців з війни і з полону. На вокзалі у Відні відбувається дія оповідання Й. Рота «Петро Федорак». У цьому творі вокзал не виконує транзитної функції (що спричинено війною і її наслідками – «новим ладом»), стаючи для протагоніста, який перебуває на шляху додому з Канади в Галичину, кінцевою станцією в буквальному і переносному значенні. *По-третє,* спостерігаємо *явище паратекстуальної дискримінації*

---

[6] Roth J. *Werke*. – Bd. 2: Das journalistische Werk 1924 – 1928. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1990. – S. 289.

міста, адже готель, а не місто, дав назву творові. Таким чином, готель у художньому творі є надпорядкованою над містом топонімічною одиницею.

Метафора будинку з'являється згодом у новелі Й. Рота «Погруддя цісаря». Якщо готель «Савой» репрезентує три споріднені метафоричні функції – ситуацію у (насамперед європейському) світі після Першої світової війни; модель світу загалом; монархію Габсбургів («Дім Австрія»), то будинок у «Погрудді цісаря» виконує лише цю третю функцію. На противагу до амбівалентної, «підвішеної» ідентичності готелю, дім, яким він постає в «Погрудді цісаря», конотується позитивно. Готель – це те мінімальне, що залишилося від дому: воно вже не дім, однак нагадує його, репрезентує ідею єднання під одним дахом. Цьому єднанню під одним дахом притаманна тимчасовість, тоді як будинок у «Погрудді цісаря» вирізняється стабільністю, тяглістю.

І образ готелю, і образ брами несуть у собі ідею транзитності: в готелі зупиняються на якийсь час, через браму заходять і виходять. Готель і брама мають також переваги, що стають особливо очевидними в контексті творчості Й. Рота: їхня транзитність означає також містковість. Вони є осередками комунікації і розмаїття – в готелі зупиняються і перетинаються різні люди, представники різноманітних культур, народів, країв. Брама одночасно репрезентує межу і долає, «проламує» її, є «дірою» в межі, через яку відбувається рух в обох напрямках і спілкування різних традицій. Тож *крім ідеї транзитності, готель і брама несуть ідею розмаїття*. Поруч із цією, іншою найважливішою підставою для нашої розвідки є те, що в обох згаданих творах Й. Рота ідея транзитності й розмаїття просторово прив'язана до Східної Галичини. Опираючись на ці підстави, розглянемо журналістські праці Рота – репортаж «Львів у Дюссельдорфі» і три репортажі, що склали цикл «Мандрівка Галичиною». Хоча вони публікувалися в зазначеній послідовності, з огляду на тему, що нас цікавить, їх доцільно розглядати у зворотному порядку.

«Галицький триптих» (репортажів і виразно фікційних коротких текстів, надрукованих на шпальтах періодики під виглядом репортажів, які торкаються галицької тематики, значно

більше, не кажучи про найвідоміші художні праці) складається з дописів «Люди і місцевість» («Leute und Gegend»), «Львів, місто» («Lemberg, die Stadt») й «Інваліди» («Die Krüppel»). Всі три опубліковані у «Frankfurter Zeitung» відповідно 20, 22 і 23 лютого 1924 р. Всі три переносять читача у Львів. Львів у них з'являється різною мірою. В першому репортажі засяг бачення поступово звужується від цілого краю до розмірів міста й рівнобіжно від загальної картини до дрібних урбанних спостерег. Другий повністю зосереджується на містові: місто є, так би мовити, протагоністом. У третьому Львів – місце дії.

Своє журналістське завдання Рот бачить у реабілітації Галичини в очах Західної Європи, бо – таким реченням відкривається триптих – «Край має у Західній Європі недобру славу»[7]. В репортажі «Люди і місцевість», з якого взято цитату, Рот оперує поняттями «Європа», «Західна Європа», «Галичина» і/або «Східна Галичина», а також понятійною парою «Захід Європи» і «Схід Європи», уникаючи терміну «Східна Європа» (і «Центральна Європа»). Завдяки понятійному апарату «Захід Європи» постає як «Західна Європа», тобто як певна визначеність, гомогенність і монолітність, а те, що на схід від неї, залишається поза понятійною юрисдикцією, погляд фокусується відразу на Галичині, частині неназваного відповідника Західної Європи.

Рот відразу уневажнює «чистоту» як ідентифікаційний чинник європейськості. На його погляд, такий підхід застарів: «Хай там яким влучним було колись спостереження, що на Сході Європи менше чистоти, ніж на Заході, сьогодні воно звучить банально; хто ним ще послуговується, характеризує не так місцевість, яку прагне змалювати, як оригінальність, якої йому бракує»[8]. Таким чином Рот сигналізує про потребу нових підходів до опрацювання географічного простору на схід від Західної Європи. Саме тому письменник не квапиться означати його термінами, що зобов'язують, адже вони наперед актуалізують ті чи ті конотації. Його не влаштовує ні «Східна Європа», ні тим більше

---

[7] Roth J. *Op. cit.* – S. 281.

[8] *Ibid.*

негативно-оцінкова «Напів-Азія», як називав ці терени попередник Рота Карл Еміль Францоз. Рот суверенно вживає лише *Galizien* (Галичина) і/або *Ostgalizien* (Східна Галичина). «Галичина» в Рота – величина географічна. Хоча «Східна Галичина» і виникла як політичний термін, який розірвав географічну Галичину на дві частини, Рот вживає його саме як географічну величину.

Щоб пом'якшити серце західного читача і звернутися до його сумління, Рот після короткого шкіцування локального колориту пише про наслідки війни, про «рани» і «рубці»[9], натякає на причетність і на обов'язок – уже бодай тому, що «західноєвропейські тіла розкладаються в галицькій землі, удобрюючи її»[10]. Через батальну тематику письменник уводить західного читача в поле відповідальності за долю цього краю. Змальовуючи бездоріжжя, Рот мовби каже: авжеж, усе це так само, як і раніше, ну й що? «На базарах продають примітивних дерев'яних паяциків, як у Європі двісті років тому. Невже Європа тут закінчилася?» – питає Рот і сам відповідає: «Ні, не закінчилася. Зв'язок між Європою і цим краєм, що мовби на вигнанні, постійний і жвавий. У книгарнях я бачив останні літературні новинки Англії і Франції». Природно, що для репортера, який своїм ремеслом прямцем поєднаний з видавничою справою, з періодикою, з літературою, наведений аргумент важить напрочуд багато. Рот вдається до доводів, які за своєю природою покликані розмивати межу, кордон. Цими аргументами в Рота є комунікації – преса/література, радіозв'язок (у репортажі «Львів, місто» письменник зазначає: «Між Віднем і Львовом ще й сьогодні, як завше, існує культурний радіообмін»[11]) і залізниця, нехай навіть потяг прибуває лише раз на день. В контексті загального настрою «галицького триптиху» остання констатація звучить не як вада, що їх зазвичай шукають мандрівники на Схід Європи, а як запекла спроба краю втримати зв'язок з Європою. Перший допис завершується словами про «сумний полиск зневажених».

---

[9] Roth J. *Op. cit.* – S. 282.

[10] *Ibid.* – S. 281.

[11] *Ibid.* – S. 289.

Після такої апології Галичини другий репортаж повністю присвячений моделюванню Європи. Позаяк світ, яким він існував ще майже до кінця війни, таким, яким був, зник, актуальною стала модель повоєнної Європи. Зразок для такої моделі Й. Рот бачить у Львові – за його словами, єдиному місті Східної Галичини.[12] Сьогодні таку модель називають «єдністю в розмаїтті». У Рота вона є розмаїттям під одним дахом, звідси й поширена у творчості письменника метафора будинку.

Підкреслювання мовного поліголосся і культурної барвистости перетворюється на рефрен репортажу «Львів, місто». В одному місці Рот пише: «Чулася російська, польська, румунська, німецька, їдиш»[13], в іншому: «Тут завжди лунала німецька, польська, українська. Сьогодні розмовляють польською, німецькою й українською»[14]. Міняючи послідовність мов, Рот мовби віддає належне зміні політичних реалій. Називаючи однак ті самі три мови, письменник уневажнює політику. Для Рота важливо: яка б мова не опинялася на першому місці (тобто в статусі офіційної/державної), залишається мовне поліголосся. Переставляючи мови, Рот демонтує потуги з утвердження лише однієї з них, – але інші нікуди не зникають: лише міняються позиціями. Такий демонтаж поєднано з невтомним акцентуванням переваг, ба навіть природності розмаїття. В одному і тому самому абзаці Рот сім разів, вдаючись почасти до повтору, почасти до різних лексичних засобів, тематизує розмаїття: багатомовність, національне й культурне розмаїття, «барвиста пляма на Сході Європи», «місто – барвиста пляма: червоно-білий, синьо-жовтий і трішки чорно-жовтого». Підсумовує Рот цей абзац риторичним твердженням: «Не знаю, кому б це могло зашкодити»[15].

Розмаїттям Рот пояснює те, що «місто демократизує, гуманізує»[16]. Змальоване розмаїття перетворює Львів на «місто

---

[12] *Ibid.* – S. 286.

[13] *Ibid.*

[14] *Ibid.* – S. 287.

[15] *Ibid.*

[16] *Ibid.* – S. 288.

розмитих кордонів». Політичну межу Європи Рот переносить за Львів, східніше: «За Львовом починається Росія, інший світ»[17]. Хоча новий лад повоєнної Європи змістив «усі галицькі міста кількома милями на схід»,[18] Львів усе одно залишається в Європі, дарма, австрійський він чи польський. Згідно з Ротом, Львів мовби покликаний бути там, де кордон, однак бути там для того, щоб кордон розмивати, долати межі, дбати про розмаїття, бо розмаїття в Рота – більше ніж співіснування, це взаємопроникнення.

Зрозуміло, що Рот не конструює якоїсь нової, до того часу не баченої моделі Європи. Навпаки, він постійно наголошує, що багатомовний і мультикультурний Львів – те, що залишилося від спільного дому, яким для Рота була багатонаціональна Австро-Угорська монархія і про який одна з найколоритніших художніх фігур письменника, граф Франц Ксавер Морштин у новелі «Погруддя цісаря» висловлюється так: «Моя стара батьківщина, монархія, тільки вона була великим домом з багатьма дверима і численними кімнатами, для різного штибу людей»[19]. Якщо в художніх творах туга за монархією лише посилюватиметься, то в репортажах вона присутня хіба що імпліцитно: жанр репортажу воліє предметності.

Читаючи репортажі Й. Рота, ми побачимо, що мовне, культурне і релігійне розмаїття – не винахід австрійських цісарів, а природний стан Європи. Так, у репортажі «Авіньйон», який належить до «південно-французького циклу», дзеркального відображення «галицьких репортажів», Рот відкриває цю саму модель: «Чи це середньовічне, чи римське місто? Орієнтальне чи європейське? Жодне з них й усі вони разом»[20]. В Авіньйоні «органічне поєднання всіх традицій і стилів»[21]. І тут теж Рот обстоює розмаїття не задля замилування, не як ідеальний стан, а як інструмент розмивання меж. Наприкінці репортажу Рот пише: «Чи виглядатиме

---

[17] Roth J. *Op. cit.* – S. 289.

[18] *Ibid.*

[19] Рот Й. *Тріумф краси. Новели.* – Львів: ВНТЛ-Класика, 2006. – С. 116–117.

[20] Roth J. *Op. cit.* – S. 474.

[21] *Ibid.*

світ коли-небудь так, як Авіньйон? Що за сміховинний страх націй, навіть тих, котрі налаштовані по-європейському, втратити ту чи ту "самобутність", мовляв, з барвистого людства постане сіра каша! Але ж люди не барви, а світ не палітра! Чим більше мішанини, тим більше самобутности!»[22]. Отже, позитив мультикультурності письменник вбачає не в існуванні поруч різних культур (в межах одного топосу – міста, «будинку» тощо), а в можливостях взаємопроникнення, що також не є самоціллю.

Якщо культурне розмаїття зафіксувати кордонами, воно почне чахнути. Мультикультурність можлива лише як перманентне долання меж, *продуктивна транзитність*. Ключовим поняттям, яке можна застосувати до Ротової концепції мультикультурності, є *Entgrenzung* – «знекордонення»[23]. На підтвердження своїх поглядів Рот наводить провансальський анекдот: «На питання вченого, які раси живуть у цій стороні, великий поет Містраль відповів: "Раси? Але ж сонце одне!"»[24]. Ймовірно, цей «провансальський анекдот» Рот сам і вигадав. Мусимо також пам'ятати, що обстоювання мультикультурності відбувалося під дамокловим мечем національних гомогенізацій – від таких «м'яких» форм, як пацифікація, до етнічно-«расових» чисток, до яких вдався нацистський режим на теренах Європи: «Репортажі Йозефа Рота міжвоєнної доби виглядають на цьому теоретичному тлі культурно-поетичними конструкціями топографічної моделі Європи, яка суперечить також панівному тоді геополітичному дискурсу простороподілу Європи на засадах території, нації й раси, критикуючи й свідомо опонуючи їй»[25]. У час, коли мультикультурна європейська ідентичність перебуває під загрозою, Рот вважає своїм обов'язком наголошувати на її існуванні й потрібності.

---

[22] *Ibid.* – S. 482.

[23] Hartmann T. *Kultur und Identität. Szenarien der Deplatzierung im Werk Joseph Roths.* – Tübingen und Basel: A. Francke 2006. – S. 66 ff.

[24] Roth J. *Op. cit.* – S. 482.

[25] Шьонборн С. Між Львовом і Марселем. Культурна топографія Європи Йозефа Рота // *Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсности у творах Йозефа Рота. Студії австрійської літератури* / Упоряд. Т. Гаврилів. – Т. 3. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2007. – С. 12.

Вже з назви надрукованого в «Neue Berliner Zeitung» 17 грудня 1923 р. репортажу «Львів у Дюссельдорфі» стає зрозуміло, що Львів виконує функцію певної моделі. Він перестає бути географічним і набуває статусу культурного топосу. «Львів» – таку назву дає Рот своїй моделі мультикультурності. Таке географічне кочування вже не географічного Львова кореспондує з ідеєю готельності.

Відштовхуючись від реальної картини присутності в західнонімецькому місті Дюссельдорфі мігрантів зі східних теренів (із Галичини), Рот повідомляє: «Коли я в Дюссельдорфі вийшов з вокзалу, мені здалося, що я опинився на етапі Східного фронту. Торгівці всіх рас і конфесій спричинили стовпотворіння, чужі люди пропонували мені долари за 4,20, французькі франки за 1,80 і навіть за 1,50. Поруч з литовськими гендлярами стояли мароканці. Поруч з купцями з Франції шотські горяни, галицькі євреї торгували з білявими націонал-соціалістами...»[26]. Якщо – з огляду на останнє «спостереження» – Рот й ідеалізує, то робить це з безвиході, яку проникливо відчуває раніше, ніж вона остаточно настане. Сьогодні, шукаючи моделей для окремих регіонів, Європи і світу, ми звертаємося до ідей Йозефа Рота, в яких Львовом називалася модель багатоголосся – мовного, релігійного, культурного, змережаного містками-переходами, що стирають межі, тим більше що модель мультикультурності – не якась суто європейська знахідка, а даність світу, спосіб його існування і розвитку. У пригоді стає метафора будинку. Вона секуляризує релігійні і екзистенціалістські уявлення про місце людини у світобудові. Світ – барвистий готель. Він може називатися «Савой», «Львів» або якось інакше. Прочитання Львова Й. Ротом підсумовуємо так: «на брамах Європи» означає «*на сторожі* (культурного і так далі) *розмаїття*» і вже зовсім не *географічні* задвірки континенту.